

Рецензия по процедурата за избор на академична длъжност „Доцент“ на д-р Евгени Зашев в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2 История и археология, обявен в ДВ бр. 11/ 06.02.2024 за нуждите на секция „Кирило-Методиевски извори и традиции“ към Кирило-Методиевски научен център - БАН

От доц. д-р Ралица Светлинова Русева, Институт за изследване на изкуствата към БАН

Култът към светите Седмочисленици отдавна е център на научните търсения на д-р Евгени Зашев. Дългогодишните му изследвания и приноси публикации са обобщени в настоящия научен труд. Проучванията му са насочени към град Берат, Белград и региона като център на сформирането и развитието на колективния култ към св. Седмочисленици.

Монографията обхваща голям исторически период от Средновековието до Новото време. Резултатите са постигнати на базата на интердисциплинарен подход, наслагващ методология от палеография, езикознание, история, изкуствознание и етнография.

Тематично трудът съдържа два сегмента, първият е ново научно, критическо издание на Гръцката служба за светите Седмочисленици. Вторият е аналитичен, в който се прави исторически, езиков и културологичен анализ на отделните сегменти, които този извор съдържа за българската и балканската история.

Изследването съдържа шест глави и четири приложения. Присъствието на мощи е основният формообразуващ елемент на култа към даден светец, в това отношение много показателен е и култът към славянските светци. В първата глава изложението се съсредоточава върху т. нар. бератски реликварий и съхраняваните в него мощи, които се разглеждат като материална основа за развитие на локалния култ към св. Седмочисленици. Направен е опит да се реконструира както историята на мощите, така и на самия реликварий. Подчертан е фактът, че отбелязването на паметта на св. Седмочисленици в Берат и околностите му е пресечна точка на две традиции – устна и писмена, като първата се развива под формата на различни местни народни предания, а втората възхожда към богослужебните творби на Теофилакт Охридски, Димитър Хоматиан и Константин Кавасила, посветени на св. Климент и св. Наум.

Наличието на мощите или самото им пренасяне в Берат е послужило като отправна точка за написването на *Бератската служба за св. Седмочисленици*, на която е посветена втората глава на книгата. Събрани и обобщени са всички достъпни данни за богослужебната творба, като специално внимание е отделено на неразрешения проблем за нейното авторство. Подложено на критика и отхвърлено е схващането, че службата е възникнала през IX в., а неин автор е княз Борис Михаил. Подробен анализ на множество писмени източници обуславя хипотезата, че създател на *Бератската служба* е епископът на Гора и Мокра Михаил Иписхиот (ок. 1690–1780), а самата творба е съставена непосредствено преди отпечатването ѝ във Венеция (ок. 1720 г.). Въз основа на достъпните извори е предложена просопографска характеристика на епископ Михаил. Осъщественият преглед на историческите факти води до заключението, че *Бератската служба* е компилирана въз основа на преки заемки, преработки на по-ранни съчинения и поне един оригинален дял – *Канонът за св. Горазд и св. Ангеларий*. В процеса на нейното написване освен Михаил Иписхиот вероятно са взели участие представители на Бератската фамилия Папас, които са спомоществуватели на печатното издание на богослужебната творба. Това са нови данни, които от скоро функционират в научната литература и по естествен начин допълват научното изследване и новаторските тези на автора. Подчертан е фактът, че по времето на отпечатването ѝ вече е установена датата на отбелязването на паметта на светците – 26 ноември, като посочената в *Мосхополската служба за св. Седмочисленици* втора дата – 17 юли не измества първата, а двете заедно съжителстват в продължение на най-малко век и половина.

Третата глава на изследването съдържа опит за вникване в смисловите структури на текста на *Бератската служба*, чиято цел е откриването и проследяването на механизмите, чрез които се „изобретява“ най-ранният словесен групов образ на Седмочислениците. Като водещи принципи за утвърждаване на седмосъставността на групата са открити *изброяването* и *директното назоваване*, като по този начин се утвърждават едновременно както означаемото, така и означаващото в езиковия знак Επτάρθμοι . Самото конструиране на общността от седем светци не е произволно, а е подчинено на определена система и йерархия.

Конструирането на образа на св. Седмочисленици се допълва от историко-географски реалии като *България* и *българи*, *Мизия*, *мизи* и *Далмация*, *далмати*. Техният анализ води до извода, че има баланс между приетата за исторически достоверна обвързаност на Седмочислениците с България и култа към техните мощи, за които се е смятало, че се съхраняват в град Берат. Изложените наблюдения са плод на детайлен анализ на текста

на службата, като всички примери са представени в оригинал и в превод на български. Авторът демонстрира задълбочено познаване на старгръцкия и гръцкия език, в техния семантичен и исторически контекст. Този принцип на поднасяне на източниците е спазен в цялото изложение.

Четвъртата глава анализира почитта към св. Горазд и св. Ангеларий, която е разгледана като своеобразно ядро на изследвания култ. Въз основата на писмени източници и паметници на църковното изкуство е изведено заключението, че през XVIII–XIX в., а може би и по-рано, в Берат вече е наложен култът към св. Горазд и св. Ангеларий. Тази памет е изцяло постбиографична и има смесен (народен и книжовен) произход, а в основата ѝ са предполагаемите мощи на светците. Смесовата рамка, обединяваща хронологически представените стенописи, икони, мощехранителници, писмени текстове, е устният наратив. Той е илюстриран върху две икони и се отнася до откриването и/или пренасянето на мощите на Горазд и Ангеларий от катедралния храм на Балши „Успение Богородично“ (или от манастир, носещ същото име) в Берат; участие в това събитие на монах на име Пимен или пастир,; мостът „Горица“ в Берат, по който монахът (или пастирът) е влязъл в града и който вероятно подсказва мястото, откъдето той е дошъл; първоначално полагане на мощите в енорийска църква на бератския квартал Мангалем „Успение Богородично“, откъдето да са пренесени в катедралния храм „Успение Богородично“ след неговото възстановяване през 1797 г. Този наратив вероятно е бил част от два макроразказа, включващи Горазд и Ангеларий в групата на св. Седмочисленици. Първият е по-близък до народната традиция и вписва в групата на св. Седмочисленици имената Кенос и Теодоро, а вторият почива на използваните от автора на *Бератската служба* книжовни източници. Отглас от втория макроразказ присъства в *Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия* от гръцкия митрополит Антим Алексудис,.

В пета глава фокус на изследователския интерес е цялата група на светите Седмочисленици. Въз основа на съхранените исторически източници се проследяват етапите на формиране на групата – *споменаване, изброяване и обособяване*. В качеството на средоточия на паметта за св. Седмочисленици са разгледани поотделно и представени в хронологическа таблица три писмени паметника, осем стенописа, четири икони, един дърворезбен медальон, три реликвария и една дарохранителница. Авторът демонстрира задълбочени познания върху най-новите публикации в областта на изкуствознанието, в които за първи път са обявени изображения на славянските светци от територията на Албания. На тази основа е реконструирана приблизителната топография на ранния етап

от процеса на възникване и утвърждаване на съвместния култ към св. Седмочисленици. Изнесените факти показват, че края на XVI и началото на XVII в. групата светци, обхващаща първоучителите Кирил и Методий и техните най-близки ученици, постепенно уточнява своя седемчленен състав. На този етап тази група все още няма специфично наименование и общ култ. Ситуацията се променя в края на втората половина на XVII в., когато в югозападните предели на Охридската архиепископия (Берат, Неокастро) светците биват обозначени с колективно название – Ἑπτάρθμοι, както свидетелства *Проложното житие на св. Йоан Владимир* (1690 г.), а *Бератската служба* (ок. 1720 г.) поставя началото на съвместното отбелязване на тяхната памет в Берат и близките му околности на 26 ноември.

След обстоен анализ, авторът стига до извода и обобщението, че в днешните южни албански земи съществуват паралелни наративи за св. Седмочисленици. Централният е бератският, според който митрополитската църква на града съхранява мощите на св. Горазд и св. Ангеларий (или на всичките седем светци), а св. Седмочисленици възвестяват словото Божие „из целия град“ и из земите „на Българска Мизия, Албания или Епир и Горна и Долна Илирия, Далмация и Сърбия“. Според този разказ Седмочислениците изработват буквите според българската реч, поднасят на българите дара на благовестието и грамотността, а княз Борис приема кръщение от св. Климент в Охрид. От своя страна, манастирът „Св. Йоан Владимир“ в Неокастро (Елбасан) е източник друг разказ, който обвързва Седмочислениците с покръстването на Симеон – „цар на българите и на Охрид“ и с връщането към православието на „заблудените народи от еретиците масалиани и богомили сред българите в Мизия, Албания, Далмация, Илирия и Сърбия“. С написването и отпечатването на *Мосхополската служба за св. Седмочисленици* (1742 г.) се установява нова дата за отбелязването на паметта им – 17 юли, като едновременно с това култът се еманципира от своята регионална обвързаност с Берат и предполагаемите мощи на светците. Важно е да се отбележи, че и трите писмени паметника пряко свързват делото на просветителите с България и българите, като едновременно с това прокарват идеята за принадлежността им към земите на Далмация, Илирия или Албания. От 30-те години на XVIII в. насетне в църковната живопис се явява колективният образ на св. Седмочисленици, обособени като група с различни композиционни решения. Разпространението на изображенията на св. Седмочисленици обхваща с малки изключения земите на Бератската митрополия и нейните непосредствени околности, като промяната на църковната юрисдикция на района през 1767 г. не се отразява на популярността на темата за св. Седмочисленици.

Изтъкнат е фактът, че цялата проследена традиция е гръкоезична и все още не може да бъде припозната като същинска българска народностна инициатива от възрожденски тип, а по-скоро е регионален поствизантийски култ, възникнал в югозападните предели на Охридската архиепископия в мултиетническа среда с доминиращ културен елинизъм.

Последната шеста глава представя превръщането на бератската традиция в рефлексия в публикуваното през 1868 г. съчинение на бератския епископ Антим Алексудис *Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия и на областта под нейна духовна юрисдикция*. В този дял на проучването е направен опит за реконструкция на механизма, по който бератската памет за св. Седмочисленици се интериоризира от един „външен“ спрямо местната общност духовник и учен. В откъсите на своето съчинение, посветени на св. Седмочисленици, Антим Алексудис разкрива силното локално почитание в Берат и изтъква тяхната роля като закрилници на града. Антим Алексудис пише с очевидна добронамереност за факти от българската история и за българите, които нарича „нашите братя по християнска вяра“.

Приложенията към научния труд са неразделна част от него и също се отличават с научни приноси. Представено е ново издание на текста на *Бератската служба*, като са изложени мотивите, които го налагат. Включени са също три творби на предполагаемия автор на Бератската служба – епископ Михаил Иписхиот: *Посвещение на охридския архиепископ Йоасаф* от *Служба за св. Наум* (Мосхопол, 1740 г.), *Посвещение на охридския архиепископ Йоасаф* от *Служба за св. Климент* (Мосхопол, 1742 г.) и *Кратка история на случилия се през 1740 година голям глад и недоимък*, поместена в края на *Службата за св. Наум Охридски* (Мосхопол, 1740 г.).

Публикуваното през 1868 г. *Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия* – сто и една години след ликвидирането на самостоятелността на Охридската архиепископия и присъединяването на диоцеза ѝ към Вселенската патриаршия през 1767 г. – свидетелства, че в нейните крайни югозападни предели паметта за делото на св. Седмочисленици устойчиво се пази и се чества с народно празненство на 26 ноември, която е засвидетелствана в първата обща служба за св. Седмочисленици – Бератската. В рамките на Бератската епархия съществува и една по-късна традиция на отбелязване на празника на св. Седмочисленици, свързана с гр. Мосхопол и намерила израз във втората обща служба за светците – *Мосхополската*, в която датата на паметта е 17 юли, като през немалък период време двете традиции съществуват съвместно.

Интердисциплинарното изследване на д-р Евгени Зашев върху почитанието на светите Седмочисленици, което обхваща анализ на писмени източници, устни предания, произведения на църковното изкуство и богослужебна практика се отличава с новаторство и приноси резултати, които ще послужат за бъдещи изследвания в различни хуманитарни научни области.

На базата на изложените по-горе приноси на научното изследване „Бератската памет за св. Седмочисленици“ на д-р Евгени Зашев, горещо препоръчвам на уважаемото научно жури да гласува за избора на кандидата на академична длъжност „Доцент“.